

**Gelenekselden Moderne Geçiş Sürecinde İsmaililik:
Ağa Hanlar Dönemi**

Ismailism in Transition from Traditional to Modern: Aga Khans Period

Muzaffer TAN – Ömer Faruk TEBER

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı/Associate Professor, Ankara University, Faculty of Divinity Department of History of Islamic Sects, tanmuzaffer@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-69690618>

Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi/Professor, Akdeniz University, Faculty of Divinity Department of History of Islamic Sects, omerfarukteber@akdeniz.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-3126-3802>

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Arařtırma Makalesi / Research Article
Geliř Tarihi – Date Received	25 Kasım / November 2021
Kabul Tarihi – Date Accepted	25 Aralık / December 2021
Yayın Tarihi – Date Published	31 Aralık / December 2021
Yayın Sezonu	Aralık Özel Sayı
Pub Date Season	December Special Issue

Atf / Cite as: Tan, Muzaffer-Teber, Ö.F., (2021), Gelenekselden Moderne Geçiş Sürecinde İsmaililik: Ağa Hanlar Dönemi/ Ismailism in Transition from Traditional to Modern:Aga Khans Period. *Turkish Academic Research Review*, 6 (4), 108-124. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr/issue/67631/1028530>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.



Gelenekselden Moderne Geçiş Sürecinde İsmaililik: Ağa Hanlar Dönemi

Muzaffer TAN – Ömer Faruk TEBER

Öz

İslam'ın Şii yorumlarından biri olarak İsmaililik, genel olarak İslam düşüncesinin şekillenmesinde, özel olarak bazı farklılıklar arzeden itikadi ve fıkhi birtakım düşünce ekollerinin Sünnilik adı altında bir araya gelmesinde kayda değer bir role sahiptir. Bir anlamda Sünniliğinin konsolide olmasında dolaylı bir şekilde İsmaili öğretinin katkı sağladığı söylenebilir. Bu durum bilhassa İsmaililiği temsil eden Fatımiler ile Sünniliğin müdafii Abbasiler arasındaki rekabetin etkisi altında şekillenmiştir. Bu dönüştürücü rolüne rağmen, İsmaililik karşıtı klasik reddiyeci literatürün etkisiyle yakın döneme kadar İslam âleminde akademik mahfillerde hakettiği yerini alamayan İsmaililik, çoğu zaman İslam (Sünnilik) karşıtı yıkıcı bir akım olarak gösterilmiştir. Bu durum 1900lü yıllarında Batıda birtakım çalışmalar ile değişmeye başlamış, İsmaililik kendi kaynakları üzerinden araştırmaya konu edilerek İslam düşüncesinde yerini almaya başlamıştır. Benzer durum yakın dönemde İslam âleminde de kısmen gözlenmektedir. İslam âleminin meşru liderlerinin Allah tarafından tayin edilmiş Ali soyundan imamlar olduğunu iddia eden İsmaililik Fatımi-Abbasi çekişmesi sürecinde Sünnilikle şiddetli bir mücadeleye girmiştir. Fatımi halifesi Müstansır'ın 487/1094 yılındaki ölümünden sonra Nizarilik ve Müstalilik olarak iki ana kola ayrılan İsmaililik, onbirinci asrın son çeyreğinden itibaren Alamut İsmaili Nizari devleti kanalıyla Selçuklularla rekabete girmiştir. Ancak bu İsmaili devletin Moğollarca 1256 yılında ortadan kaldırılmasıyla İsmaililik gerek politik gerek entellektüel anlamda tarih sahnesinde geri planda kalmıştır. Uzun süre sessizlik dönemi yaşayan İsmaililik, Ağa Hanlar olarak bilinen İsmaili İmamlar döneminde politik ve sosyal anlamda tekrar canlanarak yeni bir aşamaya girmiştir. Bu makalede Nizari İsmaililiğin Ağa Hanlar döneminde sosyo-politik anlamda yeniden inşası üzerinde durulacaktır. Öncelikle Geleneksel bir Şii mezhebinden modern bir topluluğa geçişin parametreleri olarak Ağa Han Geliştirme Ağı (AKDN) ve buna bağlı alt kuruluşların faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Nizarilerin ulus ötesi bir politik yapıya dönüşüm sürecinde İsmaili imamların rolü, modern-seküler bir çaba ile ilahi olarak tayin edildiğine inanılan Masum imam anlayış arasındaki ironik ilişki ele alınacak diğer hususlardır.

Anahtar Kelimeler: Şiilik, İsmaililik, İmamet, Ağa Hanlar, AKDN, Modernleşme

Ismailism in Transition from Traditional to Modern: Aga Khans Period

Abstract

As one of the Shiite interpretations of Islam, Ismailism has a significant role in the shaping of Islamic thought in general, and in particular in bringing together some schools of thought and jurisprudence under the name of Sunnism. In a sense, it can be

said that Ismaili teaching indirectly contributed to the consolidation of Sunnism. This situation was shaped especially under the influence of the rivalry between the Fatimids, who represented Ismailism, and the Abbasids, who were the defenders of Sunnism. Despite this transformative role, Ismailism, which could not take its deserved place in academic gatherings in the Islamic world until recently due to the influence of the classical rejectionist literature against Ismailism, has often been shown as a destructive movement against Islam (Sunnism). This situation started to change with some studies in the West in the 1900s, and Ismailism began to take its place in Islamic thought by being the subject of research through its own sources. A similar situation is partially observed in the Islamic world in the recent period. Claiming that the legitimate leaders (caliphs/imams) of the Islamic world were imams from the descendants of Ali appointed by Allah, Ismailism entered into a fierce struggle with Sunnism during the Fatimi-Abbasi conflict. Ismailism, which was divided into two main branches as Nizaris and Mustalis after the death of Fatimid caliph al-Mustansir in 487/1094, entered into competition with the Seljuks through the Alamut Ismaili Nizari state since the last quarter of the eleventh century. However, with the abolition of this Ismaili state by the Mongols in 1256, Ismailism remained in the background both politically and intellectually. Having lived a period of silence for a long time, Ismailism entered a new phase by reviving politically and socially during the reign of the Ismaili Imams, known as the Aga Khans. This article will focus on the socio-political reconstruction of Nizari Ismailism during the Aga Khan period. First of all, the activities of the Aga Khan Development Network (AKDN) and its affiliated sub-organizations will be discussed as the parameters of the transition from a traditional Shiite sect to a modern community. The role of the Ismaili imams in the transformation process of the Nizaris into a transnational political structure, and the ironic relationship between a modern-secular effort and the understanding of the Innocent imam, which is believed to be divinely appointed, are other issues to be discussed.

Keywords: Shiism, Ismailism, Imamate, Aga Khans, AKDN, Modernization

Structured Abstract

Ismailism, one of the major branches of Shiism, was divided into two main branches as Nizaris and Mustalis due to the conflict over who would be the caliph after the death of the Fatimid caliph Mustansir in 487/1094. While Mustalis, which has been divided into some sub-branches in the historical process, continues its existence as a part of the tradition that can be described as Fatimid Ismailism in general, Nizaris can be regarded in a sense as a differentiation. This differentiation is a more mystical-esoteric separation from the traditional Ismaili-Fatimi understanding. Nizari branch, which continued its activities mostly in Iran until the middle of the nineteenth century, moved its leadership center from Iran to India for political reasons after the leadership of imams called Aga Khans. In this period, the Nizaris entered a different evolution process after the relations they established with the British Empire through their imams, the Aga Khans. The Aga Khans period (1817-) is remarkable in terms of socio-economic organization, modernization and attaining a different political structure.

In the nineteenth and twentieth centuries, the authority of the Aga Khans extended to the Ismaili Hodja communities of East Africa and the Indian Ocean coast. In times of crisis, the Agha Khans intervened in these crises on behalf of their followers on a global scale, paving the way for the structure of Nizari Ismailism to gain a transnational dimension. In the twentieth century, the authority of the Ismaili Imamate organization, which serves the Ismailis in the Himalayas, Syria, and Iran through a transnational global network, has expanded and strengthened. The resulting set of

institutions facilitated the creation of a social network of unity among the different Nizari Ismaili communities. This also allowed the Aga Khans to promote a set of modern values and homogenize the community's Shiite Ismaili understanding of religion through official decree laws. In this sense, Aga Khan Nizari Ismailism can be characterized as the modern manifestation of a classical theological system with an institutional apparatus inspired by contemporary forms of international organization.

Aga Khan IV (1936-) is the head of many institutions on a global scale. There are many institutions in the development area, most of which are under the jurisdiction of the Aga Khan Development Network (AKDN). AKDN is the umbrella organization of a number of secular institutions founded and managed by Aga Khan, providing services in various parts of the world and helping to drive "sustainable development". The previous Ismaili imam Muhammad Shah Aga Khan III (1877-1957) moved the headquarters of the Imamate from India to France in the early twentieth century, to the Aiglemont outside Paris. The estate in question today functions both as the residence of Aga Khan IV and as a central secretariat, where the economic, political and religious affairs of the Nizari Ismailis are managed.

In addition to financial benefits, AKDN offers villages a sense of belonging to a larger, globalized community. Most of the workers in these areas are Ismailis, who form a close-knit network of individuals across the geographical area. Therefore, development projects have also a secondary benefit, such as promoting social identity. Representing the Ismaili communities in the international arena, Aga Khan IV tries to reinforce this feeling, often by intermediating with national governments in times of crisis. It is clear that the establishment of transnational unity is a partnership that serves the goals and objectives of both the local population and the elite leadership of the Ismaili community.

Ironically, it is possible to say that the Ismaili understanding of imamate made a significant contribution to the realization of all these modernizing activities of the Aga Khans. During the reign of the Imams of Alamut period, both announcing the resurrection and invalidating religious rules, and then abandoning it and adopting the Sunni belief were related to the power of the imam's authority. This power of authority has similarly enabled the Aga Khan Imams in modern times to break away sharply from the past and put forward innovative religious interpretations. In this sense, when the Aga Khans emerged in the nineteenth century, they took advantage of this unlimited interpretative authority to reshape Nizari Ismailism as a "modern" version of Islam in line with ideas such as free market capitalism and gender equality. Rather than representing a break with classical theology, such a reformulation appears to be in great harmony with the Ismaili notion of imamate. Thus, the virtually unlimited jurisdiction of the Ismaili Imam allowed the Aga Khans to both instill a new set of values in the Ismaili faith and restructure the society as a transnational network of believers.

Giriş

Şiiliğin önde gelen kollarından olan İsmaililik Fatımi halifesi Müstansır'ın 487/1094 yılındaki vefatından sonra kimin halife olacağına dair yaşanan ihtilaftan dolayı Nizarilik ve Müstalilik olmak üzere iki ana kola ayrılmıştır. Tarihsel süreçte birtakım alt kollara ayrılan Müstalilik genel anlamda Fatımi İsmaililiği olarak nitelendirilebilecek geleneğin devamı olarak varlığını sürdürürken, Nizarilik bir farklılaşmayı ifade eder. Bu farklılaşma geleneksel İsmaili anlayıştan daha mistik-

batını bir ayırışmayı ifade eder. On dokuzuncu asrın ortalarına kadar daha çok İran merkezli olarak faaliyetlerini sürdüren Nizarilik, bu tarihten sonra Ağa Hanlar olarak isimlendirilen imamların liderliğiyle birlikte politik nedenlerle liderlik merkezini İran'dan Hindistan'a taşımıştır. Bu süreçte Nizariler imamları Ağa Hanlar vasıtasıyla İngilizlerle kurdukları ilişkilerle farklı bir evrilme sürecine girmişlerdir. Gerek sosyo-ekonomik teşkilatlanma gerek modernleşme ve gerekse farklı bir politik yapıya kavuşma anlamında Ağa Hanlar dönemi dikkat çekicidir. Bu makalede Ağa Hanlar ile birlikte Nizari İsmaililiğin bu sosyal, ekonomik, kültürel ve teo-politik değişim ve evrilme süreci ele alınacaktır.

1. Ağa Hanlar Dönemi Öncesi İsmaililik

İsmaililik, Cafer es-Sâdık'ın 148/765 yılındaki ölümünden sonra, imametin nass ve tayin yoluyla Cafer'in en büyük oğlu İsmail ve onun soyundan gelen imamların hakkı olduğunu iddia eden bir Şîî mezhebidir. Cafer es-Sâdık'ın ölümünden Fatımi Devleti'nin kuruluşuna kadar geçen süreyi kapsayan erken dönem İsmaililik hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır.¹ Bu süreçte İsmaili düşünce daha çok dailer aracılığıyla Kûfe, Basra, İran, Yemen, Bahreyn, Kuzey Afrika gibi bölgelere yayılmıştır.² Neticede İsmaililer 296/910 yılında İsmaili Fatımiler devletini kurmuşlardır.

Fatımiler döneminde imamete dair birtakım anlaşmazlıklardan mezhep içi bölünmeler yaşanmıştır.³ Bunların ilki, Fatımi halifesi ve İsmaili imamı Hakim bi-Emrillah (ö. 411/1021)'in ilahlığını iddia eden Dürzilik hareketinin ortaya çıkmasıyla yaşanırken,⁴ ikincisi, Fatımî halifesi Müstansır'ın 487/1094 yılındaki ölümünden sonra yerine kimin geçeceğine dair anlaşmazlıkla çıkmıştır. Bu anlaşmazlık İsmaililerin, *Nizariler* ve *Müstaliler* olmak üzere iki büyük kola ayrılmasıyla sonuçlanmıştır.

¹ Bu dönem hakkında geniş bilgi için bkz. Farhad Daftary, "The Earliest Ismailis", *Arabica*, 38/2 (1991), 214-245; Ali Avcu, *Karmatiliğin Doğuşu ve Gelişim Süreci*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2011.

² Özellikle Karmatiler adıyla Yemen'de faaliyet gösteren İsmaililerin burada Zeydilerle ciddi bir çatışma içerisinde oldukları görülmektedir. Bkz. Yusuf Gökölç, *Zeydi Düşüncenin Tarihsel Gelişimi 6/7-12/13. Yüzyıllar*, Adana 2014, 70-72.

³ Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s.253-254.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Bağlıoğlu, *İnanç Esaslar Açısından Dürzilik*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018; ayrıca bkz. Murat Demirkol, *Tüsü'nün İbn Sinâ Savunması*, Fecr Yayınları, Ankara 2010, 18-20; Bkz. Ali Albayrak, "Mitolojinin Dini Hayattaki Yeri ve Önemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XI/54, (2017), s. 952-958.

İsmaililerin birbirine karşı düşmanca tavırlar besleyecek olan bu iki gruba ayrılması, İsmaililik içinde genel anlamda bir zayıflamaya ve İsmaili davette telafisi mümkün olmayan sonuçlara yol açtı. Mısır ve Suriye İsmaililerinin ekseriyeti ile Yemen ve Gucerât İsmaililerinin tamamı Müstâlî tarafında yer alırken, Şam İsmaililerinden önemli bir topluluk, Irak, İran, muhtemelen Bedehşan ve Maverâünnehir İsmaililerinin tamamı da Nizar'ın halife ve imam olması gerektiğini savundular. Daha sonraki asırlarda Müstâlî ve Nizarî İsmailileri İslam âleminin doğu ve batısında birbirlerinden bağımsız olarak faaliyetlerini sürdürerek, siyasi ve mezhebi anlamda birbirinden tamamen farklı bir yol seçtiler.⁵

Yirmi sekizinci Nizarî imamı Şemseddin Muhammed'in 710/1310 yılı civarındaki ölümüyle Nizariler arasında ilk bölünme meydana gelmiştir. Şemseddin Muhammed'in oğulları olan Mümin Şah ve Kasım Şah babasının yerine geçme konusunda ihtilafa düşmelerinden sonra, Nizarilerin bir kısmı Mümin Şah'ı imam kabul ederken, diğer bir kısmı Kasım Şah'ın imametini benimsemiştir. Böylece Nizariler Müminşahî (veya Muhammedşahî) ve Kasımşahî olmak üzere iki kola ayrıldılar.

Müminşahî imamlar ve faaliyetleri hakkında elimizde çok sınırlı bilgiler mevcut olup sadece Deylem, Sultaniye ve Hindistan'dakiler hakkında birtakım bilgilere sahibiz. Müminşahî Nizarilerinin kırkinci ve sonuncu imamı olan Emir Muhammed Bakır 1210/1795 yılında son defa Şam'da taraftarlarıyla görüşmüş ve bir daha kendisinden bir haber alınamamıştır. Günümüzde de Müminşahî Nizariler sadece Suriye'de Misyaf ve Kadmus bölgelerinde bulunmaktadır ve buralarda Caferiye olarak bilinmektedirler. Müminşahîlerin bu kolu görünüşte Nizari itikadını koruyup hâlâ Emir Muhammed Bakır'ın soyundan olan gizli imamın zuhurunu beklemektedir ve şerî hükümlerde Şafiî mezhebine göre amel etmektedirler.

Kasımşahî koluna gelince, bunların imamları da Azerbaycan'da farklı zamanlarda gizlilik içinde çok sınırlı da olsa davet faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Kasım Şah ve yerine geçen İslam Şah (829/1426) ve Muhammed b. İslam Şah hakkında yeterince bilgi yoktur. Anlaşıldığı kadarıyla İslam Şah davet merkezini kalıcı olarak Azerbaycan'dan İran'daki Kum civarına taşımıştır. Alamut yıkıldığı zaman İran'daki Kasım Şahî imamlar ve taraftarları aşamalı olarak büyük oranda Tasavvuf kisvesi altında takiiye yaptılar ve Kasımşahî İsmailî cemaati görünüşte Sufi

⁵ Ali Avcu, "İsmâililik", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. M. Saffet Sarıkaya-Mehmet Ümit, Nobel Yayınları, Ankara 2020 içinde, 160-161.

tarikatlerden birine dönüşürken, Kasımşahî imamlar da Sufi aktâblar gibi mürşid, pir ve şeyh unvanlarını kullandılar.

Muhammed b. İslam Şah'ın oğlu ve 868/1464 yılında imamete geçen otuz ikinci Kasımşahî imamı ikinci Mustansır döneminde bu Nizarî kolunun tarihinde on yedinci asra kadar devam edecek yeni bir dönem başlamıştır. Nizarilik tarihinde Encudan dönemi olarak da bilinen bu iki asır boyunca Kasımşahî Nizarilerinin merkezi Encudan olmuştur. Kasımşahî davette bir yenilenme dönemi olan bu dönemde bu topluluğun imamları sadece yeni taraftarlar kazanmakla kalmamışlar, aynı zamanda uzak noktalarda, bilhassa Hindistan ve Orta Asya'da dağılık hâlde bulunan taraftarlarıyla doğrudan irtibata geçtiler ve bu toplulukları tek bir liderlik altında toplamışlardır. Encudan döneminin sonlarına kadar daha çok *muallim* ünvanını kullanmış olan Kasım şahî dailerin yayılma faaliyetlerinin neticesinde bu Nizari kolun daveti Horasan, Irak, Acem, Kirman, Afganistan, Bedehşan, Türkistan ve Hindistan'da önemli ölçüde yayılmıştır.⁶

Encudan döneminde Kasımşahî imamların en önemli başarılarından birisi de daveti Hindistan'da yaymalarıdır. Nizarî davetin Hindistan'da ne zaman başladığı ile ilgili kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla, muhtemelen VII./XIII. asrın ilk yarısından sonra Hindistan'da faaliyete geçmiş olmalıydılar. Alamut döneminin sonlarında Sind'e gönderilen dailer Alamut'un yıkılışından uzun bir süre sonra dahi Nizari davetini Multan ve diğer Sind bölgelerinde sürdürmüşlerdir.⁷ Anlaşıldığı kadarıyla Pir Şemseddin, yirmi dokuzuncu Nizari imam Kasım Şah (ö. 710/1370) döneminde Multan'da Nizari daveti organize eden ilk kişidir. Torunu Pir Sadreddin, Lohana ve diğer kaslara mensup olan çok sayıda Hintliyi Nizari mezhebine kazandırdı ve onlara *Hoca* lakabını verdi ve Hindistan'ın diğer bölgelerinde davetin yayılmasında aslında Hint Nizarilerinin ya da Nizari Hocaların toplumsal örgütlenmesi rol oynamıştır.⁸

2. Modern Dönemde Nizarilik: Ağa Hanlar Dönemi

⁶ Geniş bilgi için bkz. Farhad Daftary, *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Erdal Toprak, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2005, 490-517; ayrıca bkz. Avcu, Ali, "İsmâililik", 163-164.

⁷ Azim Nanji, , *The Nizârî Ismâ'îlî Tradition in the Indo-Pakistan Subcontinent*, Delmar 1978, ss.50-96; Hollister, John Norman, *The Shi'a of India*, London 1953, 335-363.

⁸ Bkz. Muzaffer Tan, "Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Faklılaşmalar" *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17:2 (2012) 2005, 137-138; ayrıca bkz. Cemil Kutlutürk, "Hindistan'daki İsmâ'îlî Hocalarda Hint Kültürü Etkisi ve Bunun Ginân Külliyyatındaki Yansımaları" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 58:2 (2017), 1-29.

İmam Şah Nizar (ö. 1134/1722)'ın imameti döneminde Kasımşahî İsmailî davetin merkezi Encudan'dan bir süreliğine Kehek, oradan da Kirman'a taşınmıştır. Kaçar Hanedanlığının ilk dönemlerinde nüfuzlu bir kişi olan İmam Hasan Ali Şah'a, Kaçar hanedanı Fatih Ali tarafından "Ağa Han" ünvanı verilmiştir. Bu sıfat daha sonra onun yerine geçen imamlar tarafından da kullanılır olmuştur. Ağa Han, 1256/1840 yılında Babek'teki ve bilhassa Horasanlı ve Ataullahî Nizarilerin desteğiyle devletin güçleriyle Kirman'da savaşmışsa da 1257/1841 yılında ağır bir yenilgiye uğrayarak Afganistan'a geçmek zorunda kalmıştır. Böylece Kasım Şahî Nizariliğinin İran dönemi daimi olarak sona ermiştir. Bu tarihten sonra I. Ağa Han ile Hindistan'daki İngiliz siyasi temsilcisi arasında yakın ilişkiler kurulmuştur. Bunun neticesinde Hindistan'daki Nizari İsmaililiğinin konumu güçlenmiştir. Daha sonra I. Ağa Han 1265/1849'da Bombay'a yerleşmiştir. Bu aynı zamanda Nizari İsmaililiğinin modern döneminin de başlangıç tarihidir. Böylece Nizari imamlığı İran'dan Hindistan'a taşınmış ve hareketin yeni merkezi Bombay olmuştur. Burada Hindistan'daki ve Hindistan dışında yaşayan taraftarlarının idaresi için ciddi bir teşkilatlanmaya gitmiştir.

I. Ağa Han'ın yerine 1298/1881 yılında büyük oğlu Ağa Ali Şah geçmiştir. II. Ağa Han olarak imamlığa geçen Ağa Ali Şah İngilizlerle olan iyi ilişkileri sürdürmüştür. İngilizlerce Bombay Yasama Meclisi üyeliğine getirilen II. Ağa Han imamlığı boyunca Nizari Hocaların yaşam koşullarının iyileştirilmesi için çalışmıştır. Eğitime büyük önem vererek çok sayıda okul açmış, özellikle Yukarı Amu Derya, Burma ve Doğu Afrika'dakiler olmak üzere Hindistan dışındaki İsmaililerle ilişkilerini güçlendirmiştir. Nizari Hocaların artan zenginliği ve kendi siyaseti sayesinde Hindistan'daki Müslümanlar arasında büyük bir itibar kazanmıştır. Bu itibarı sayesinde Ulusal Muhammedi Birliği'nin başkanlığına seçilmiştir.⁹

Yirminci ve yirmi birinci yüzyıllarda Muhammed Şah III. Ağa Han dönemi (1885-1957) ile hala devam eden Prens Kerim el-Hüseyni IV. Ağa Han döneminde (1957-), Nizari İsmaililiğini uluslararası sistemin kısıtlamalarından bağımsız, ulus ötesi bir dini topluluğa dönüştürmüşlerdir. Bu anlamda, ileride ele alınacağı üzere, üç düzeyde işleyen küresel kurumlar geliştirmişlerdir. İlk olarak, ekonomik kalkınma ve eğitime odaklanan insani çabalarla, Hocalardan olmayan dağınık toplulukları Nizari İsmaililiğe entegre etmişlerdir. İkincisi, Nizari İsmaililiğini Avrupa ve Amerikan

⁹ Dumasia, Naoroji. M., *The Aga Khan and his Ancestors*, Bombay 1939, 25-55; Algar, Hamid, "The Revolt of Agha Khan Mahallatî and the Transference of the İsmâ'îlî Imamate to India", *Studia Islamica*, 29 (1969), 61-81; Daftary, *İsmaililer*, 518-530.

değerleriyle açıkça birleştiren “modernist” bir söylemi desteklemişlerdir. Üçüncüsü, hem uluslararası alanda devlet dışı aktörler hem de uzun bir İsmaili Şii İmamlar silsilesinin yetkili mirasçıları olarak meşruiyetlerini pekiştirmişlerdir.

2.1. Teşkilat Yapısı: Ağa Han Geliştirme Ağı (AKDN)

Günümüz Nizari İsmaili topluluğunun analizine yönelik bir faaliyet öncelikle bu topluluğun karmaşık kurumsal yapısının incelenmesiyle başlamalıdır. Bu kurumsal yapının başında, masum Şii İsmaili İmam olarak mutlak idari ve dini otoriteye sahip olan IV. Ağa Han Prens Kerim el-Hüseyni (d. 1936-) yer alır. Bir önceki İsmaili imam Muhammed Şah III. Ağa Han (1877-1957), yirminci asrın başlarında İmamlığın merkezini Hindistan’dan Fransa’ya Paris’in dışındaki Aiglemont malikânesine taşımıştır. Söz konusu malikâne günümüzde IV. Ağa Han’ın hem ikametgahı, hem de ona bağlı olarak Nizari İsmaililerin ekonomik, siyasi ve dini işlerinin yönetildiği merkezi sekreterlik olarak işlev görür. Ayrıca dünyanın en büyük uluslararası kalkınma ağlarından biri olan Ağa Han Geliştirme Ağı (Aga Khan Development Network)’nın genel merkezidir. Burada her birimde görevli yöneticiler doğrudan İmam Prens Kerim el-Hüseyni tarafından atanırlar. Bununla birlikte buranın en yüksek yönetim kademelerine Hocalar hâkimdir.¹⁰

Ağa Han küresel boyutta çok sayıda kurumun başındadır. Geliştirme alanında çoğu Ağa Han Geliştirme Ağı’nın (AKDN) yetki alanında olan çok sayıda kurum bulunmaktadır. AKDN, Ağa Han’ın kurup yönettiği, dünyanın çeşitli bölgelerinde hizmetler sunan ve “sürdürülebilir kalkınmayı” yönlendirmeye yardımcı olan bir dizi laik kurumun çatı kuruluşudur. AKDN sadece İsmaililere hizmet vermez. AKDN faaliyet gösterdiği yerlerde hem İsmaililerle, hem İsmaili olmayanlarla, hem de Müslümanlar veya gayrimüslimlerle çalışır. Bununla birlikte, AKDN çoğunlukla en azından bir miktar İsmaili nüfusunun bulunduğu bölgelerde çalışır.¹¹

AKDN çatısı altında çok sayıda alt kuruluş yer almaktadır. Bunlar arasında Ağa Han Kırsal Destek Programları (AKRSP), Ağa Han Ekonomik Kalkınma Fonu (AKFED) ve Dağ Topluluklarını Geliştirme ve Destekleme Programı (MSDSP) zikredilebilir. Bir başka ağ, eğitim (Aga Han Eğitim Hizmetleri-AKES) ve sağlık hizmetleri (Aga Han Sağlık Hizmetleri-AKHS) gibi özel ihtiyaçları karşılamaya yöneliktir. Ağa Han Kültür Vakfı (AKTC) bir diğer önemli kuruluştur. Faaliyetlerinin odağında Nizari İsmaili kültür ve tarihi yer alan bu vakıf, ayrıca önemli tarihi alanların

¹⁰ Najam Haider, *Shi'i Islam: An Introduction*, Cambridge University Press, 2014, 189.

¹¹ Jonah Steinberg, *Isma'ili Modern*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2011, 60.

restorasyonu, Orta Asya müzik geleneğinin korunması ve Ağa Han Mimarlık Ödülü adı altında yılda bir mimarlık verilmesi gibi çalışmalarını da yürütür. Ağa Han Geliştirme Ağı, ayrıca İsmaili olmayan projelere verdiği desteklerle faaliyet ve ilgili alanını Nizari İsmaililiğinin ötesine taşımıştır. Merkezi Londra’da bulunan İsmaili Araştırmaları Enstitüsü (IIS), İsmaili kültürü ve tarihinin ileri düzeyde araştırılması için daha yoğun bir destek sağlar.

Yukarıda zikredilen bu kurumlar ve faaliyet alanlarının en tepesinde yer alan Ağa Han ayrıca Nizari İsmaililerin dini anlamda Allah tarafından tayin edilmiş “masum İmam” olarak mutlak yetki sahibidir. İmamın altında hiyerarşik olarak yapılandırılmış birtakım konseyler yer alır. En son 1986 yılında hazırlanan İsmaili Anayasası’na göre oluşturulan bu konseyler İmam’ın altında üç yönetim kademesi oluşturur: Yerel konseyler (cemaathaneler), bölgesel konseyler ve ulusal konseyler. Yine, Anayasa çerçevesinde dini bütünlüğü güçlendirmek için “İsmaili Tarikat ve Din Eğitim Kurulları (ITREB)” ile ticari veya ailevi anlaşmazlıkları karara bağlamak ve disiplin cezalarını uygulamak için bir Uluslararası Uzlaşma ve Tahkim Kurulu (ICAB) oluşturulmuştur. Bu yapılar önemli ölçüde bağımsız olsalar da, yetkilileri atayan veya görevden alan İmam’ın otoritesine bağlıdırlar.

2.2. Farklı İsmaili Toplulukların Entegrasyonu

Hint Okyanusu kıyısındaki İsmaili grupların yanında önemli miktarda İsmaili-Hoca nüfus Kuzey Amerika’da New York ve Toronto’da, Avrupa’da ise Londra ve Paris gibi büyük kentsel alanlara yerleşmiştir. Ek olarak, Orta Asya’da çok sayıda Hoca olmayan İsmaili topluluklar da mevcuttur. Bu topluluklar, Tacikistan, Afganistan, kuzey Pakistan ve uzak batı Çin’deki batı Himalayalarda bulunurlar. Bu bölgeler, diğerlerinin yanı sıra Tacikistan Pamirleri ve Afganistan’ın Hazaraları da dahil olmak üzere çeşitli etnik kimliklerin karışımına ev sahipliği yapmaktadır. Tarihsel olarak İsmaili topluluklarının yoğun olduğu diğer bölgeler, on üçüncü yüzyıldaki Moğol istilalarından önce Nizari İsmaililiğinin kaleleri olan Suriye ve İran’dadır. Nizari olmasalar da, Mustali İsmaililer Yemen ve Hindistan’da varlıklarını sürdürmektedir.¹²

Yirminci yüzyılın başlarında, Ağa Hanlar kurumsal kaynaklarını izole haldeki İsmaili topluluklara ulaşmak için kullanmaya başladılar. Bu proje, yerel halkların maddi koşullarını iyileştirirken, aynı zamanda onları küresel düzeyde Nizari İsmaili ağına entegre ederek ikili bir amaca hizmet etti. Sürecin ilk adımında Ağa Han, hem imamlarının dönüşünü insanlara bildirmek hem de maddi ihtiyaçlarını

¹² Steinberg, *İsmaili Modern*, 35-36.

değerlendirmek için İsmaili toplulukların arasında birtakım İsmaili misyonerler göndermiştir. Örneğin 1923'te III. Ağa Han, Pir Sebzali'yi yerel halkla temas kurmak için batı Himalayalara göndermiştir. Ağa Han'ın imametini tasdik eden, onun mali taleplerini dile getiren ve yapılması gereken dini ritüelleri ayrıntılı olarak açıklayan bir firmanı okuyarak köyden köye seyahat etmiştir. Bu tip faaliyetler “ahdin yenilenmesini ve birliğin yeniden canlandırılmasını amaçlamaktaydı. Böylece yüksek dağ köylerinde yaşayan köylüler imamla olan bağları tesis edilerek¹³ izole edilmiş İsmaili köyleri küresel Nizari topluluğunun müesses hiyerarşisine dâhil edilmeye çalışılmıştır.

Ağa Hanların otoritesinin bu İsmaili Hocalar dışındaki bölgelerde kurulmasında gelişim programları kritik bir rol oynamaktadır. İsmaili köylerin çoğu, ulusal hükümetlerin köylülerin maddi ihtiyaçlarına kayıtsız kaldığı veya açık bir şekilde düşman olduğu izole bölgelerde bulunmaktadır. Ağa Hanların gelişi, buralara önemli maddi kaynakların akışıyla statülerinde köklü bir değişikliğe yol açmıştır. Yerel zanaat endüstrilerini ve turizmi teşvik eden Ağa Han Geliştirme Ağı (AKDN)'nin finansman çabaları yoluyla ekonomik kalkınma teşvik edilmektedir. Tarımsal altyapı, yol, sulama, sağlık ve sürdürülebilirlik yatırımlarıyla güçlendirilmektedir. Ağa Han, uluslararası üniversitelerde yükseköğrenim için fırsatlar sunarken, aynı zamanda ilk ve orta dereceli okullar da kurmaktadır. Tüm bu projeler Ağa Han ile yakından özdeşleşmiştir ve İmam olarak rolünün yerel olarak benimsenmesini kolaylaştırmaktadır.

AKDN, maddi faydaların yanı sıra köylere daha geniş, küreselleşmiş bir topluluğa ait olma duygusu sunmaktadır. Bu bölgelerdeki işçilerin çoğu, coğrafi alanda birbirine sıkı sıkıya bağlı bir bireyler ağı oluşturan İsmaililerdir. Dolayısıyla kalkınma projelerin, toplumsal kimliği teşvik etme gibi ikincil bir faydası daha vardır. Uluslararası arenada İsmaili toplulukları temsil eden Ağa Han, kriz zamanlarında genellikle ulusal hükümetlerle aracılık ederek bu duyguyu pekiştirmeye çalışmaktadır. Ulus ötesi bütünlüğün teşekkülü hem yerel halkın hem de İsmaili topluluğun seçkin liderliğinin amaç ve hedeflerine hizmet eden bir ortaklık olduğu açıktır.”¹⁴

Ağa Han Vakfı'nın organları, İsmaili toplulukların yaşamlarını iyileştirmede ve küresel bir Nizari İsmaili kimliği oluşturmada büyük ölçüde başarılı olmuşlardır. Ancak bu süreçte, özellikle etnik anlamda bir miktar gerilim de yaratmıştır. Nizari

¹³ Steinberg, *İsmaili Modern*, 53; Haider, *Shi'i Islam*, 191.

¹⁴ Ali Asani, “The Khojas of South Asia: Defining a Space of Their Own,” *Cultural Dynamics* 13 (2001), 155-160; Steinberg, *İsmaili Modern*, 200.

İsmaili kurumsal yapısının en üst seviyelerindeki İsmaili Hocaların egemenliğine, Hocalardan olmayan yerel İsmaili halk tarafından direnç gösterilmektedir. Hindistan bağlamında geliştirilen kurumların (örneğin cemaathanelerin) tarihsel olarak yerel halkların hâkim olduğu bölgelere dayatılması girişimlerine özellikle dirençlidirler. Bu gibi durumlarda, Ağa Han, teorik olarak tüm siyasi ve dini konulardaki mutlak otoritesine dayanan nihai bir hakem olarak işlev görür.

2.3. “Modernleş(tiril)me ” Süreci

Ağa Hanların “modernite” ile olan ilişkisini yorumlamanın iki temel yolu vardır. İlki, bu ilişkiyi Avrupa değerlerinin etkisine (ya da özümsemesine) bağlar ve ikincisi, belirgin bir şekilde “modern” bir Müslüman duygusu yaratmadaki başarısını vurgular.¹⁵

Ağa Han III ve Ağa Han IV, hayatlarının çoğunu Avrupa ve Kuzey Amerika’da geçirmiştir. Onlar Nizari İsmaili İmamlığının Hindistan’dan Fransa’ya naklettiler. “İlerleme”, “liberalizm” ve “laiklik” gibi kavramların teşvik edilmesi, Nizari İsmaililere dair “modern” Müslümanlar şeklinde küresel bir algı oluşmasına yol açmaktadır.

Ağa Han’ın kalkınma programının altında yatan temel felsefe, serbest piyasa kapitalizminin toptan kucaklanmasıdır. Bu, belki de, Ağa Han’ın ulusal egemenliği aşan ticaret ağları aracılığıyla köyleri ve bölgeleri birbirine bağlamasına izin veren bir dizi ulus devlette Nizari İsmaili topluluklarının coğrafi olarak dağılmasının bir sonucudur. Sebep ne olursa olsun, serbest piyasanın kapitalist fikirleri Ağa Han’ın projelerinin çoğunun temelini oluşturur. AKDN, turizm endüstrisinin gelişimi için krediler sunmaktadır. Buna Tanzanya, Kenya ve Himalayalara ziyaretçi çekmek için lüks otellerin inşası ve yönetimi de dâhildir. Ayrıca, yoksul nüfusa gelir sağlayan, kadınları güçlendiren ve turist çeken yerli el sanatlarının üretim ve pazarlamasını da finanse etmektedir. Tarım alanında, AKDN, sulama altyapısının iyileştirilmesine yatırım yapar ve toprak verimliliğini korumak ve eski haline getirmek için ekolojik olarak sürdürülebilir uygulamaları teşvik etmektedir. Ayrıca insanlar ve doğal afetler

¹⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Steinberg, *Modern*, 193-209; Marc van Grondelle, *The Ismailis in the Colonial Era: Modernity, Empire, and Islam, 1839–1969*, New York 2009, 90-102; Zayn Kassam, “The Gender Policies of Aga Khan III and Aga Khan IV,” *A Modern History of the Ismailis* içinde, ed. Farhad Daftary, London 2001., 247-264; Karim H. Karim, “At the Interstices of Tradition, Modernity and Postmodernity: Ismaili Engagements with Contemporary Canadian Society”, *A Modern History of the Ismailis* içinde, ed. Farhad Daftary, London 2001, 265-289.

nedeniyle harap olmuş bölgelerde ağaçlandırma için kapsamlı projeler de yürütülmektedir.

Bu projelerin kapitalist boyutları, küresel ticarete verdikleri önemde yansıtılmaktadır. Daha 1950’lerde III. Ağa Han, Suriye’deki İsmaili köylerinde tarımı organize etmek ve pamuk mahsulleri için yeni uluslararası pazarları güvence altına almak için bir kişiyi görevlendirmiştir. Daha yakın tarihlerde, izole haldeki fakir İsmaili bölgelerini ulusal ve uluslararası merkezlere bağlamak için karayolları ve havaalanlarından oluşan bir ulaşım altyapısının geliştirilmesi faaliyetine girilmiştir. Turizmi kolaylaştırmanın yanı sıra, bu bağlantılar yerel çiftçilere ve çobanlara ürünleri için küresel pazarlara erişim sağlamaktadır. Ayrıca reçel üretimi ve el dokuması giysi üretimi gibi yan tarım sektörleri de teşvik edilmektedir. Bu mallar için uluslararası bir pazar kuran AKDN, yerel kültürün “markalaşması” için çaba göstermektedir.”¹⁶ Bu pazarlama biçimi, kültürü küresel ölçekte finansal kaynaklar için rekabet eden bir meta olarak ele alır. Bir zamanlar marjinal olan bu toplulukların maddi gelişimi, bu inisiyatiflerdeki serbest piyasa kapitalist yaklaşımını meşrulaştırmaktadır.

III. ve IV. Ağa Han’ın politikalarında cinsiyet eşitliğine yapılan vurgu yirminci yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. III. Ağa Han halka açık konuşmalarında kadınlara eşit vatandaşlık vermenin yararlarını vurgulamıştır. Hindistan’ın bağımsızlığından önceki yıllarda, “kadınların katkıda bulunduğu bir siyasi meclisin, yalnızca erkekler tarafından seçilen bir meclisten ziyade, ülkedeki gerçek ve güncel hayatın gerçeklerine ve ihtiyaçlarına daha yakın olacağını” gözlemleyerek, kadınlara oy hakkı verilmesini savunmuştur.¹⁷ Bir konuşmasında Ağa Han Hindistan’ın, “cinsiyetler arasındaki geniş eşitlik ilkesi, halkı tarafından genel olarak kabul edilinceye kadar” uluslararası sistemde asla kabul edilmeyeceğini dile getirerek bu yaklaşımını öne çıkarırken, bir başka konuşmasında Ağa Han, başörtüsü (*hicab*) uygulamasını Peygamberin vefatından sonra getirilen bir *bidat* (innovation) olarak nitelendirerek reddetmiştir. Bir fermanda, geleneksel olarak bir kadının sosyal ilişkilerini yakın aile efradıyla sınırlandırmak olarak yorumlanan Kuran’daki *mahrem* kavramını, “bir kadının faaliyet alanındaki tüm erkekleri” içerecek şekilde genişletmiştir.¹⁸ Bu yaklaşımın, kamusal ortamlarda cinsiyet ayrımını ortadan

¹⁶ Van Grondelle, *The Ismailis*, 87 vd; Steinberg, *Ismaili Modern*, 67; Haider, *Shi’i Islam*, 193-194.

¹⁷ Kassam, “Gender”, 251.

¹⁸ Özellikle hayatlarının çoğunu Batı’da geçiren Müslüman düşünürler tarafından yapılan benzer “modernist” yorumlar, Sünni dünyada da bolca mevcuttur. Bunlardan

kaldırmaya yönelik pratik bir etkisi vardı. Son olarak, III. Ağa Han, bebek evlilikleri, boşanmış ve dulların yeniden evlenmelerine ilişkin sosyal yasaklar ve büyük meblağ tutan çeyiz ödemeleri gibi kadınları güçsüzleştiren kültürel uygulamaları kaldırmıştır.¹⁹ III. Ağa Han tarafından öne çıkarılan toplumsal cinsiyet politikaları, IV. Ağa Han'ın oluşturduğu kurumsal yapıda aynı şekilde yer alır. Bunun en bariz örnekleri, AKDN aracılığıyla kurulan ve kadınların genellikle kendilerine yardım etmesi amaçlanan projeleri planlamak için bir karar alma konseyinde bulunduğu Kadın Örgütleri'dir. Bu konseylere ek olarak, çoğu AKDN girişiminin misyon beyanlarında toplumsal cinsiyet merkezi bir rol oynamaktadır. Bu, kızlar için eğitim kaynakları sağlamaya ve yetersiz hizmet alan bölgelerdeki kadınlara temel sağlık hizmetleri sağlamaya odaklanan sosyal programlarda gerçekleştirilmektedir.²⁰

Ağa Hanların kalkınma çabaları, Nizari İsmailileri ilerici değerleri benimsemiş “modern” Müslümanlar olarak göstermeyi amaçlamaktadır. Ancak böyle bir okuma, kişisel takdirine bağlı olarak bir konuda politika değişikliğine gidebilen İmam'ın otoritesini gözden geçirir. Ağa Hanların siyasi katılımı teşviki ulusal bağlamla sınırlıyken, mevcut İmam, müntesiplerinin kişisel itaati konusunda mutlak bir talep etmektedir. Mevcut anayasa, yerel toplulukları güçlendiren resmi bir yönetim yapısına sahip olsa da, nihai karar verme yetkisini İmam'a vermektedir.²¹ Bu bağlamda, Ali soyundan gelen yanılmaz ve ilim sahibi İsmaili İmam anlayışının modern dönemde de varlığını sürdürdüğü görülür. Böylece, İsmaili topluluk bir taraftan giderek “modern” değerlerle ilişki içerisine girerken, diğer taraftan tarihsel anlamda Şiiiliğin en temel ve en güçlü kurumu olan imamet kurumuna bağlılığını sürdürmektedir (Albayrak, 2008: 115).

2.4. Ulus Ötesi Topraksız (Dini) Bir Devlet

Ağa Han'ın kalkınma ağı, önceki bazı İsmaili siyasi oluşumlar model alınarak fiilen topraksız bir devlet işlevi gördüğü söylenebilir. III. Ağa Han, Nizari İsmaili topluluğun Hindistan'ın dışına yayılmasıyla bölgesel bir figürden küresel bir figüre dönüşmüştür. Bu anlamda 1930'ların başlarında III. Ağa Han, Uganda ve Umman'daki mensupları için birtakım müdahalelerde bulunduysa da onun İngilizlerle

birisi olan M. Arkoun'un yaklaşımlarının bir değerlendirmesi için bkz.: Rıfat Atay, *Religious Pluralism and Islam*, Scholars' Press, Saarbrücken 2014, s. 71-87.

¹⁹ Kassam, “Gender”, 251, 256, 257.

²⁰ Steinberg, *Modern*, s. 69; Haider, *Shi'i Islam*, 195.

²¹ Bu husus 1986 Anayasası'nın ilk sayfasında açıkça dile getirilir: “13 Aralık 1986'da kabul edilen Şia İmami İsmaili Müslümanların Anayasası, Mevlana Hazar İmam'ın İsmaili Müslümanların tüm dini ve cemaatle ilgili meselelerinde tam yetkiye sahip olduğunu beyan eder.”, *The Constitution of the Shia Imami Ismaili Muslims*, 1.

yakın ilişkisi bu çabalarını olumsuz etkilemiştir.²² Bununla birlikte IV. Ağa Han, 1958'de İsmaili ailelerin Güney Afrika'dan göçünü organize etmedeki başarılı çabasında görüldüğü üzere, çok daha fazla güce sahip olmuştur. Sonraki yıllarda, Uganda ve Doğu Afrika'da İsmaili topluluklar için benzer müdahalelerde bulunmuştur. Sonuç ne olursa olsun, bu çabalar Ağa Han'ın müritlerini uluslararası sahnede temsil etme iddiasını yansıttığı söylenebilir.²³

Ağa Hanların kurumsal aygıtının son yarım yüzyıldaki genişlemesi, uluslararası aktörlerin doğası hakkındaki geleneksel varsayımlara meydan okumuştur. AKDN sadece kırsal ve yetersiz hizmet alan bölgelerde kalkınmayı teşvik eden bir sivil toplum kuruluşu değildir. Daha ziyade, farklı ulus-devletlerde yaşayan sadık müritlere sahip bir İmam tarafından yönetilen dini bir organizasyondur. Topluluğun anayasası, bireylerin ulusal yasalara uyması gerektiğini belirtir, ancak böyle bir hüküm yalnızca İmam'ın zımni yetkisini güçlendirir. AKDN geliştirme projeleri ayrıca yollar, okullar ve sağlık hizmetleri gibi geleneksel olarak merkezi bir hükümetin yetkisi altında olan hizmetleri sunarak bir anlamda ulusal egemenliğe meydan okumaktadır. Bazı alanlarda AKDN fiili hükümet olarak işlev görmek ve ulus devletlerde ciddi rahatsızlık ve direnişe yol açmaktadır. AKDN'nin etkisi genellikle ulusal hükümetlerin gücüne bağlıdır. Mesela Afganistan gibi merkezi kontrolün az olduğu bölgeler, doğal olarak güçlü devlet kurumlarının olduğu Çin gibi bölgelere göre daha fazla fırsat sunmaktadır.

Ağa Han, bu ulus ötesi kurumsal yapıyı Fransa'daki Aiglemont'tan yönetmektedir. Bu kurumun politikasını ve hedeflerini İmam olarak kendisi belirler. O, coğrafi ve siyasi anlamda sınırlara sahip bir devleti olmayan topluluğun işlerini diplomatik bir ofiste koordine etmektedir. Hükümetlerle müzakerelerde bulunan imametini dini, politik ve iktisadi otoritesine bağlı örneğin şirketler gibi devlet dışı aktörler vardır. Ancak bunların tamamı neticede ilahi olarak yetkilendirilmiş Masum İmam Ağa Han'a bağlıdır.²⁴ Ağa Han, hem modern ulus ötesi bir yönetimin başı hem de dini bir topluluğun yanılmaz İmamı olarak ikili bir otoriteye sahiptir.

Sonuç Yerine

Çağdaş İsmaili kaynaklarına göre, Nizari İsmaili imamlar, 1256'da Alamut'un düşmesinden sonra İran'da varlıklarını sürdürmüşlerdir ve genellikle kendilerini bir Sufi tarikat liderleri olarak gizlemişlerdir. Safevi hanedanının yıkılışından sonra

²² Van Grondelle, *The Ismailis*, 44-47, 53-56.

²³ Van Grondelle, *The Ismailis*, 96-102; Haider, *Shi'i Islam*, 195.

²⁴ Haider, *Shi'i Islam*, 196.

bölgeyi saran siyasi mücadelelerde önemli bir rol oynamak için on sekizinci yüzyılın sonlarında ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında yeniden politik anlamda rol almak için bir dizi isyan girişiminde bulunmuşlarsa da bunda başarısız olmuşlardır. İki başarısız isyanın ardından, I. Ağa Han Afganistan'a kaçarak burada İngilizlerle yakın ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkinin aynı zamanda Nizari İsmaili tarihinde modernleşme sürecine geçişte anahtar bir rol oynadığı tespit edilmiştir.

On dokuzuncu ve yirminci asırlarda, Ağa Hanların otoritesi Doğu Afrika ve Hint Okyanusu kıyısındaki İsmaili Hoca topluluklarına yayılmıştır. Ağa Hanların kriz zamanlarında, bu krizlere müritleri adına küresel ölçekte müdahale etmesiyle Nizari İsmaililiğin yapısının ulus ötesi bir boyut kazanmasının önünü açmıştır. Yirminci asırda Himalayalar, Suriye ve İran'daki İsmaililere ulus ötesi bir küresel ağ aracılığıyla hizmet veren İsmaili İmamet örgütlenmesinin otoritesi genişleyerek güçlenmiştir. Ortaya çıkan kurumlar bütünü, farklı Nizari İsmaili topluluklar arasında toplumsal bir birlik ağı oluşturulmasını kolaylaştırmıştır. Bu durum aynı zamanda Ağa Hanların bir dizi "modern" değeri teşvik etmelerine ve resmi kanun hükmünde kararnamelerle topluluğun Şî İsmaili din anlayışının homojenleştirilmesine imkân tanımıştır. Bu anlamda Ağa Han Nizari İsmaililiği, çağdaş uluslararası örgütlenme biçimlerinden esinlenilerek oluşturulmuş kurumsal bir aygıtta sahip *klasik bir teolojik sistemin modern tezahürü* olarak karakterize edilebilir.

Ağa Hanların tüm bu modernleştirici faaliyetleri gerçekleştirmede ironik bir şekilde İsmaili imamet anlayışının kayda değer katkısı olduğunu söylemek mümkündür. Alamut imamları döneminde hem kıyameti ilan edip dini hükümleri geçersiz kılınması ve sonrasında bundan vazgeçilip Sünni inancın benimsenmesi, imamın sahip olduğu otoritenin gücüyle alakalıydı. Bu otorite gücü benzer şekilde modern zamanlarda Ağa Han İmamlarının geçmişten keskin bir şekilde koparak yenilikçi dini yorumlar ortaya koymalarını sağlamıştır. Nu anlamda Ağa Hanlar on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıktıklarında, Nizari İsmaililiği, serbest piyasa kapitalizmi ve cinsiyet eşitliği gibi fikirler doğrultusunda İslam'ın "modern" bir versiyonu olarak yeniden şekillendirmek için bu sınırsız yorumlayıcı otoriteden yararlanmışlardır. Klasik teolojiden bir kopuşu temsil etmekten ziyade, böyle bir yeniden formüle etme, İsmaili imamet anlayışı ile büyük bir uyum içerisinde olduğu görülür. Böylece İsmaili İmam'ın adeta sınırsız yetkisi alanı, Ağa Hanların hem İsmaili inancına yeni bir değerler dizisi aşılmasına hem de toplumu ulus ötesi bir inananlar ağı şeklinde yeniden yapılandırmalarına imkân tanımıştır.

Kaynakça

- Albayrak, Ali, “Dini Gruplar Bağlamında Caferilik, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:2 (2008), 111-128.
- Albayrak, Ali, “Mitolojinin Dini Hayattaki Yeri ve Önemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, X/54, (2017), 952-958.
- Algar, Hamid, “*The Revolt of Agha Khan Mahallatı and the Transference of the İsmâ‘îlî Imamate to India*, SI, 29 (1969), 61-81.
- Asani, Ali, “The Khojas of South Asia: Defining a Space of Their Own,” *Cultural Dynamics* 13 (2001), 155-168.
- Rıfat Atay, *Religious Pluralism and Islam*, Scholars’ Press, Saarbrücken 2014.
- Avcu, Ali, *Karmatiliğin Doğuşu ve Gelişim Süreci*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2011.
- Avcu, Ali, “İsmâililik”, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. M. Saffet Sarıkaya-Mehmet Ümit, Nobel Yayınları, Ankara 2020 içinde, 147-166.
- Bağlıoğlu, Ahmet, *İnanç Esaslar Açısından Dürzilik*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.
- Daftary, Farhad, “The Earliest Ismailis”, *Arabica*, 38/2 (1991), 214-245;
- Daftary, Farhad, *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Erdal Toprak, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Demirkol, Murat, *Tûsî'nin İbn Sînâ Savunması*, Fecr Yayınları, Ankara 2010.
- Dumasia, Naoroji M., *The Aga Khan and his Ancestors*, Bombay 1939.
- Haider, Najam, *Shi‘i Islam: An Introduction*, Cambridge University Press, 2014.
- H. Karim, Karim, “At the Interstices of Tradition, Modernity and Postmodernity: Ismaili Engagements with Contemporary Canadian Society”, *A Modern History of the Ismailis* içinde, ed. Farhad Daftary, London 2001, 265-289.
- Hollister, John Norman, *The Shi‘a of India*, London 1953.
- Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.
- Kassam, Zayn, “The Gender Policies of Aga Khan III and Aga Khan IV,” *A Modern History of the Ismailis* içinde, ed. Farhad Daftary, London 2001, 247-264;
- Kutlutürk, Cemil, “Hindistan’daki İsmâ‘îlî Hocalarda Hint Kültürü Etkisi ve Bunun Ginân Külliyyatındaki Yansımaları” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 58:2 (2017), 1-29.
- Nanji, Azim, *The Nizârî İsmâ‘îlî Tradition in the Indo-Pakistan Subcontinent*, Delmar 1978, 50-96;

Steinberg, Jonah, *İsmaililik Modern*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2011.

Tan, Muzaffer, “Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Faklılaşmalar” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,17:2 (2012) 2005, 137-138.

Tan, Muzaffer, “İsmaililik”, *İslam Mezhepleri Tarihi, Grafiker yayınları*, ed. Hasn Onat-Sönmez Kutlu, Ankara 2014 içinde, 243-268.

Gökalp, Yusuf, *Zeydi Düşüncenin Tarihsel Gelişimi 6/7-12/13. Yüzyıllar*, Adana 2014

Van Grondelle, Marc, *The Ismailis in the Colonial Era: Modernity, Empire, and Islam, 1839–1969*, New York 2009.